

ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ

ΙΣΠΑΝΙΑ

Ο ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ ΣΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ

Ο Νίκος Καζαντζάκης ήταν ένας άνθρωπος που έζησε με ένταση και πάθος. Αναμετρήθηκε με όλα τα μεγάλα προβλήματα και αντιμετώπιζε πάντα με βαθύ εσωτερικό διάλογο όλες τις αλλαγές του καιρού του: αλλαγές σε πολιτικό, κοινωνικό, εθνικό και τελικά ατομικό επίπεδο. Μέσα σε αυτή τη δίνη μελέτησε τα πολιτικά και φιλοσοφικά ζητήματα της εποχής του προσπαθώντας να δώσει μια ερμηνεία στη μεταβολή που έβλεπε να συντελείται μπροστά του. Και δεν περιορίστηκε στην Ελλάδα, αντίθετα αναζήτησε τις απαντήσεις παντού στον κόσμο, γεγονός που δεν καθόρισε απλώς μια κοσμοθεωρία, μια αντίληψη και μια διαδρομή, μα προσέδωσε στη γραφή του παγκόσμια διάσταση. Ήταν ένας τεράστιος συγγραφέας, που αμφιταλαντευόταν μεταξύ νόησης και ενστίκτου. Στα έργα του ξεχωρίζουν δίπολα, όπως ελευθερία-θάνατος, ύλη-πνεύμα, τα οποία έχουν πολυεπίπεδες προεκτάσεις.

Η πένα του Καζαντζάκη έχει τη συγκλονιστική ιδιότητα που χαρακτηρίζει όλους τους μεγάλους συγγραφείς,

δημιουργεί έναν δικό της κόσμο, που δεν μένει στα στενά όρια της εκάστοτε ιστορίας αλλά απλώνεται πέρα από τα συμφραζόμενα, παραμένοντας έτσι πάντα επίκαιρος. Πρόκειται φυσικά για τη μαγεία της ανάγνωσης: όλοι εμείς οι αναγνώστες παίρνουμε αυτές τις μεγάλες αφηγήσεις και στην ουσία τις ξαναγράφουμε με σύγχρονους όρους, αφού μέσα από τα ζωτικά ερωτήματα για την ύπαρξη και τον κόσμο ανακαλύπτουμε τον εαυτό μας. Αυτή λοιπόν είναι η διπλή αποστολή ενός εκδοτικού οίκου που έχει την τιμή να εκπροσωπεί έναν συγγραφέα τέτοιου μεγέθους: να προσφέρει στους νέους αναγνώστες την ευκαιρία να έρθουν αντιμέτωποι με διαχρονικές ανησυχίες μέσα από τον κόσμο του Καζαντζάκη, αλλά και να αναδείξει μια γραφή που αναμετρήθηκε με όλες τις μεγάλες αγωνίες και τα ερωτήματα της ύπαρξης. Άνθρωπος, Θεός, ζωή, θάνατος – είναι όλα εκεί. Η ανθρωπιά από την οποία διαπνέονται τα λογοτεχνικά του έργα και η ικανότητά του στην αφήγηση, η απαράμιλλη του γλώσσα, έχουν σαν αποτέλεσμα όλα του τα κείμενα να διαβάζονται πραγματικά απνευστί. Δημιουργούν εικόνες και συναισθήματα που αδυνατεί κανείς να ξεχάσει. Έτσι λοιπόν τα βιβλία του στέκονται επάξια δίπλα σε έργα παγκόσμιας διάστασης, που μένουν πάντα επίκαιρα. Το μόνο σίγουρο είναι ότι ο Καζαντζάκης παραμένει συγκλονιστικός μέχρι και σήμερα.

Ως εκδοτικός οίκος έχουμε πλέον το χρέος να φέρουμε τον σπουδαίο αυτόν συγγραφέα στον 21ο αιώνα. Πρόκειται για ένα δύσκολο έργο, καθώς ο κόσμος του Καζαντζάκη δεν αγαπά τις σταθερές – γι' αυτό άλλωστε επανεφευρίσκεται διαρκώς. Σε κάθε ανάγνωση μας προσφέρει κάτι καινούριο, σε κάθε ανάγνωση ανακαλύπτουμε ένα νέο περιεχόμενο. Με

συναίσθηση της ευθύνης αυτής, επιθυμώντας να μη λείψει από κανέναν η δυνατότητα να γνωρίσει τα σπουδαία έργα του Καζαντζάκη, μέχρι να ολοκληρωθεί η διαδικασία της προετοιμασίας των νέων εκδόσεων, θα προχωρήσουμε σε επανέκδοση ορισμένων από τα έργα του, χρησιμοποιώντας ως βάση τις ήδη υπάρχουσες εκδόσεις.

Με τιμή αλλά και αίσθημα ευθύνης,
Εκδόσεις Διόπτρα

Ο Νίκος Καζαντζάκης μπροστά στον πίνακα *Το μαρτύριο του Αγίου Μαυρικίου του Γκρέκο στο Εσκοριάλ*. Σημειώνει στο πίσω μέρος της φωτογραφίας «Με το Θεό μας ενώπιος ενωπίω».

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το ταξίδι κι η εξομολόγηση (κι η δημιουργία είναι η ανώτερη και πιστότερη μορφή της εξομολόγησης) στάθηκαν οι δύο μεγαλύτερες χαρές της ζωής μου.

Να γυρίζεις τη γη, να βλέπεις –να βλέπεις και να μη χορταίνεις– καινούρια χώματα και θάλασσες κι ανθρώπους κι ιδέες, και να τα βλέπεις όλα σα για πρώτη φορά, να τα βλέπεις όλα σα για τελευταία φορά, με μακρόσερτη ματιά, κι έπειτα να σφαιλνάς τα βλέφαρα και να νιώθεις τα πλούτη να κατασταλάζουν μέσα σου ήσυχα, τρικυμιστά, όπως θέλουν, ωστόσο να τα περάσει από την ψιλή κρισάρα του ο καιρός, να κατασταλάξει το ξαθέρι απ’ όλες τις χαρές και τις πίκρες σου –τούτη η αλχημεία της καρδιάς, είναι, θαρρώ, μια μεγάλη, αντάξια του ανθρώπου ηδονή.

Γιατί έτσι μπορείς όχι μονάχα να γνωρίσεις τον εαυτό σου, παρά, πολύ σπουδαιότερο: να ξεπεράσεις το ζουρλοπερήφανο το εγώ σου, βυθίζοντάς το, αρμονίζοντάς το μέσα στο αγωνιζόμενο και περιπλανώμενο στράτευμα του ανθρώπου.

Έκαμα μερικά ταξίδια –πνευματικές πειρατείες, ξεσπάσματα

της καρδιάς που πονούσε, απληστία του ματιού που λαχτάριζε και βιάζονταν, προτού να σβήσει, να δει όσο μπορεί περισσότερο νερό και χώμα.

Θα πασκίσω, συντριβοντας τη στέρεη κρούστα του λογικού που κατασκεπάζει την ψυχή μου, να θυμηθώ. Κάθε ταξίδι μου σημάδευε –πότε αιτία, πότε αποτέλεσμα– μιαν εσωτερική μου, γιομάτη πλάνταγμα και μεσολογγίτικη έξοδο, κρίση. Και λέω, αν μπορέσω να τη στερεώσω με λόγια, θα βοηθήσω κι άλλες ψυχές που κίνησαν κατά τον ίδιο δρόμο, με αδερφικό μαζί μου ρυθμό, να συντομέψουν την αγωνία τους.

Η εξομολόγηση τούτη μακάρι να έχει την αξία μιας καλής πράξης τίποτα μεγαλύτερο δεν πεθυμάει. Γιατί δεν κάνω τέχνη· αφήνω την καρδιά μου να φωνάζει.

ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ
ΙΣΠΑΝΙΑ

ΙΣΠΑΝΙΑ

Μπαίνοντας στην Ισπανία

Διπλό είναι το πρόσωπο της Ισπανίας. Από τη μια μεριά, η μακρουλή φλεγόμενη όψη του ιππότη της ελεεινής μορφής από την άλλη, το πραχτικό τετράγωνο κεφάλι του Σάντσου.

Όλο το φανταχτερό όραμα της Ισπανίας ανεβαίνει στο νου μου: Αψηλές πεδιάδες της Καστίλιας και της Εστρεμαδούρας, χωρίς νερά, χωρίς δέντρα, όλο πέτρα· γελαστές, ζεστές κοιλάδες της Ανταλουσίας και της Βαλένθιας, γιομάτες πορτοκαλιές, λεμονιές και μπανάνες· άντρες στεγνοί, βίαιοι, γυναίκες με αψηλές πυργωμένες χτένες στ' αρωματισμένα μαλλιά κι απάνω κυματιστή η μαύρη μαντίλια, βουή από τα λιμάνια, από τις ταυρομαχίες κι από τα παρδαλά πανηγύρια· μουσική μονόσερτη, αράπικη, όλο πάθος και θάνατο, που ανεβαίνει από τις ισκιωμένες μεσαυλές και τα πυκνά καφάσια της Κόρδοβας και της Σεβίλιας· μυρωδιές από γιασεμιά, κοπριά και σαπημένα φρούτα· τζαμιά, εκκλησιές δροσερές, παλάτια μουσουλμανικά, Χριστοί σταυρωμένοι στους βουερούς πολύχρωμους δρόμους, μαυρομάτικα αλητόπουλα του

Μουρίλλου, νάνοι πικραμένοι και υπερήφανοι του Βελάσκειθ, ληστές, ζητιάνοι και τσιγγάνοι του Γκόγια, σώματα λιγνά, όρθια, καιγόμενα σα λαμπάδες, του Γκρέκο...

Όλη η Ισπανία λάμπει και σαλεύει στο νου μου σαν ένα παγόνι αρσενικό, που με ανοιγμένες τις φτερούγες του σεριανάει ανάμεσα σε δύο θάλασσες.

Σφαλνώ τα μάτια μου για να θυμηθώ καλύτερα. Ψιχαλίζει ήσυχα, γλυκά τα Πυρηναία θάμπωσαν. Ένα ουρανοδόξαρο χαρούμενο κρεμάστηκε ανάερα: το ένα του πόδι πατάει τις άγριες πέτρες της Ισπανίας, το άλλο χάνεται μέσα στην αντάρα, πέρα, κατά τη Γαλλία.

Μια ράχη ίσια, κοκαλιάρα, υπερήφανη. Μια πλεξούδα κρεμμύδια κρέμεται από τη ράχη, μια κιθάρα... Άλλη ράχη... Κι άλλη... Κι άλλη... Μπλούζες εργατικές, τριμμένες, μωρωδιά από ιδρώτα, κρασί και σκόρδο. Ανθρωπίλα...

Μπουλούκι όλοι, άντρες και γυναίκες και καλόγεροι, στριγμωνόμαστε στα σύνορα. Αρχίζει και βρέχει δυνατά. Μια καλόγρια δίπλα μου, σιωπηλή και χλομότατη, σφίγγει τα χείλια της, κι οι κολλαρισμένες άσπρες φτερούγες στο κεφάλι της έχουν μουσκέψει κι έγειραν και κρεμάστηκαν στους ώμους της σα σκοτωμένα περιστέρια. Στρομπουλός χωριάτης, με κόκκινο φαρδύ ζωνάρι και πλατύγυρο καπέλο, φτύνει και βλαστημάει το Θεό που βρέχει.

Κάποιο παιδάκι δίπλα μου έβαλε τις φωνές κλαίει. Η μάννα του βγάζει από ένα κόκκινο ταγάρι ένα λαχανόφυλλο και του το δίνει. Το αγοράκι σώπασε κι άρχισε να μασουλάει, μακάριο, σαν κουνέλι. Ένας κοντός εργάτης με πύρινα μάτια γελάει κι απλώνει το χέρι. Η γυναίκα τού δίνει κι αυτουνού ένα μεγάλο λαχανόφυλλο και δένει σφιχτά το ταγάρι.

Γελούμε. Πιάνω κουβέντα:

— Πούθε έρχεστε;

— Από τη Γαλλία. Τρυγήσαμε τα γαλλικά αμπέλια. Εργάτες... Και λόγου σου;

— Εργάτης κι εγώ. Από άλλα αμπέλια...

Μου έδωκε ένα κομμάτι λαχανόφυλλο. Αρχισα να μασουλίζω κι εγώ· γίνηκα ένα μαζί τους, αλάφρωσα. Η απομόνωση που τόσο με αγριεύει όταν βρίσκουμαι με γραμματισμένους, η οδυνηρή και συνάμα αλαζονική χαρά που νιώθω βλέποντας την άβυσσο που χωρίζει τον άνθρωπο από τον άνθρωπο, εδώ ήσυχα, χωρίς καμιά προσπάθεια, εξαφανίστηκε. Ένα γέλιο, μια ασήμαντη κουβέντα, ένα ταπεινό λαχανόφυλλο, γιοφύρωσε την άβυσσο.

— Εργάτες, χωριάτες, γυναικούλες με πολύχρωμους μποξάδες, καλόγεροι, καλόγριες. Η βροχή πληθαίνει, μας τυλίγει όλους. Ένας κοντός μελαχρινός καπουτσίνος λέει:

— Θα βουλιάξει η γη γιατί είμαστε αμαρτωλοί!

Και μια γυναίκα στράφηκε, τον κοίταξε και γέλασε. Κάτι αποκρίθηκε, μα δεν άκουσα· ξεχώρισα μονάχα, μέσα στη βροχή, τα δόντια της που γυάλισαν.

Το φως πληθαίνει, τα πρόσωπά μας φωτίζονται. Τα καπέλα, τα μαλλιά, οι μύτες, οι ομπρέλες, στάζουν ήσυχα, σα να κλαίνε. Μα η χαρά είναι μεγάλη που φτάσαμε, που πατούμε το χώμα της Ισπανίας, που γλιτώσαμε από τα ειρωνικά, κοφτερά φραντσέζικα μάτια.

Μια μητέρα κουράστηκε. Καθίζει στο πατάρι του σταθμού, ανοίγει το στήθος της, βυζαίνει το γιο της. Ανοίγει και το καλάθι της, βγάζει ψωμί, λίγο τυρί, μια μεγάλη φέτα πεπόνι. Τρώει με απληστία. Γιομώνει πάλι τις φλέβες της, θρέφει πάλι

το στήθος της που αδειάζει, μετουσιώνει αμίλητη, βιαστική, το ψωμί, το τυρί, το πεπόνι, σε γάλα.

Η βροχή πια έπαψε. Ακούγονται τα νερά που κατραकु-
λούν από τα γύρω μας βουνά μαζί με τις πέτρες. Κίτρινη,
λασπερή μέρα· οι βουνοκορφές γέλασαν, τα πουλιά ξετι-
νάζουν τα φτερά τους, κι εμείς, κάτω, μέσα στις λάσπες, οι
άνθρωποι, χαρήκαμε γιατί σκόρπισαν τα σύννεφα και ξεχω-
ρίζαμε μπροστά μας, ευωδιασμένη, νιόλουστη, με τις τραχιές
βουνοπλαγιές της, αχνίζοντας στον ήλιο, την Ισπανία.

Η χαρά να πρωτοβλέπεις ένα χωριό, ένα βουνό, μιαν
πέτρα! Η συγκίνηση να συναντάς σε όλο το πρόσωπο της
γης την πεισματερή ακατάλυτη προσπάθεια του ανθρώπου
να μερώσει ένα δέντρο, να χτίσει ένα καλύβι, να πάρει μια
γυναίκα και να γιομώσει το καλύβι παιδιά!

Μάχουμαι ν' απλώσω καθαρά στο νου μου όλη την τεντω-
μένη ταυρίσια προβιά που είναι η Ισπανία απάνω στο χάρτη
της γης. Χαράζω μέσα στο νου μου τις οροσειρές της, τους
ποταμούς, τ' αψηλά πλατώματα, τους κάμπους. Συμπυκνώ-
νω τον καιρό· όλες οι ράτσες που αιώνες περνούσαν από τα
χώματα τούτα και διασταύρωναν τα αίματά τους, ξαναπερ-
νούν γοργά μπροστά μου –σα να κρατάει ο νους τον τροχό
του καιρού και του δίνει απότομη φόρα: Ίβηρες, Κέλτες, Φοί-
νικες, Έλληνες, Καρχηδόνιοι, Ρωμαίοι, Βάνδαλοι, Βησιγόθιοι,
Άραβες, Οβραίοι. Έσμιξαν οι λαοί μέσα στο αίμα, πέταξαν
τα φλογερά λουλούδια τους –πολεμιστές, σοφούς, ποιητές,
βασιλιάδες. Ήρθε τέλος ο μυστικός καρπός, η βαθιά σύνθεση,
ο ήρωας όλης τούτης της γης, που έσμιξε όλα τα παράταιρα,
εφήμερα πρόσωπα, σ' ένα πρόσωπο αιώνιο, που αντιπροσω-
πεύει πια την Ισπανία στα μεγάλα συνέδρια του καιρού και

του τόπου: ο άγιος μεγαλομάρτυρας Δον Κιχώτης και δίπλα του, μυστική γυναίκα του —ιερό ζευγάρι της Ισπανία— η Άγια Θηρεσία.

Η Ισπανία είναι ο Δον Κιχώτης ανάμεσα στα έθνη.

Ορμάει να σώσει τη γης. Καταφρονάει τα σίγουρα αγαθά και κυνηγάει τη χιλιοπλούμιστη άπιαστη χίμαιρα. Εξαντλείται στη δονκιχωτική τούτη πέρα από τη λογική εκστρατεία. Ερημώνονται οι πολιτείες της, χερσεύουν τα χωράφια της, φράζουν τ' αραβίτικα κανάλια και ξεραίνονται τα περβόλια της. Δημιουργάει το θρύλο της. Τι να την κάνει την ευτυχία και την καλοπέραση, τη φρόνεση και την ειρήνη; Η φωνή του φλεγόμενου καλόγερου της Σεβίλιας, όταν συζητούσαν τι ναό, μεγάλο ή μικρό, να χτίσουν, στάθηκε, αιώνες πολλούς, η φωνή της Ισπανίας: Ας χτίσουμε ένα τέτοιο ναό, που να μας πάρουν για τρελούς!»

— Τούτη στάθηκε πάντα κι η κραυγή της ζωής. Έτσι ανέβηκαν από τη λάσπη τα φυτά, νικώντας τους νόμους της λογικής και της βαρύτητας. Έτσι πήδηξαν ανάμεσα από τα χόρτα τα ξωτικά θεριά και τα πετούμενα. Έτσι πρόβαλε κι ο άνθρωπος μέσα από τα ζώα, όρθιος στα πισινά του ποδάρια, με μια σπίθα μέσα στο λασπερό του κρανίο. Κι έτσι τινάχτηκε μέσα στους φρόνιμους, πραχτικούς ανθρώπους η δονκιχωτική τούτη κραυγή της παραφροσύνης, δηλαδή της βαθύτατης λαχτάρας του λογικού.

Χαρούμενα συνεπαρμένος από τους λογισμούς τούτους, κοίταζα από το βαγόνι την Ισπανία να φεύγει δεξόδεξβα μου: τις πέτρες, τα χωράφια, τα φτωχά χωριά τα σφηνωμένα μέσα στους βράχους. Κάποτε ένα καμπαναριό που φρουράει, όρθιο, τα σπίτια. Κάποτε ένας βοσκός, φαγωμένος από τους ήλιους

και τις βροχές, ακίνητος, με το πηγούνι ακουμπισμένο σ' ένα αψηλό βοσκοράβδι, κοιτάζει με απέραντη, αιώνια ματιά τις λιγνόσαρκες κατσίκες του να ψάχνουν μάτια τις γκριζες στουραρόπετρες.

Ένας νέος Ισπανός, με μικρά σπιθόβολα μάτια, κοιτάζει κι αυτός αντίκρα μου, από το παράθυρο του βαγονιού, την Ισπανία. Οι ματιές μας σμίγουν απάνω στις ίδιες πέτρες και στα ίδια λαβωμένα από το χινόπωρο αμπέλια. Σε λίγη ώρα γίναμε φίλοι. Ο Δον Μανουέλ είναι μοντέρνος Ισπανός, κυριεμένος από τη λατρεία της μηχανής. Η Μέκκα του είναι η Νέα Υόρκη. Ουρανοξύστες, αεροπλάνα, κινηματογράφοι, τζαζ μπαντ, σπορτ, ερωτάς, βίαιος γοργός ρυθμός, καταφρόνια για την ονειροπόληση και την τέχνη.

Χαίρουμε να βλέπω τη νέα γενεά να καταφρονάει τις παλιές αξίες και να εφευρίσκει νέες. Χαίρουμε, γιατί έτσι νιώθω χεροπιαστά τη δρασκελιά που έκαμε η ζωή από τη μια νιότη, τη δική μου, ίσια με την άλλη, τη μοντέρνα. Και μένα μου αρέσει ο γοργός ρυθμός, δεν ανέχουμαι το σίγουρο αξεδιάκριτο σάλεμα, θα 'θελα πριν να πεθάνω να δω να κάνει η ζωή όσο το μπορετό περισσότερη πορεία. Τι χαρά, λοιπόν, να κουβεντιάζεις μ' ένα νεότερό σου και να τον βλέπεις να γελάει και να σφουρίζει ότι στη νιότη σου αγαπούσαν! Τι χαρά να νιώθεις πως η ζωή θέλει να σε αφήσει πίσω, δε νοιάζεται πια για σένα, πηδάει σε άλλους νέους και πιάνεται από άλλα, μαύρα μαλλιά! Μα εσύ δε νικέσαι, δεν απομένεις πίσω, γιατί δεν οργίζεσαι μήτε στενάζεις γρικώντας τους νέους, παρά γελάς και σφουρίζεις και συ μαζί τους. Θέλω να πειράξω το νεαρό μου φίλο, για να τον κάμω να μιλήσει. Ο Ισπανός είναι σιωπηλός όπως όλοι οι γιοι της ερήμου. Για να μιλήσει –και

τότε δε σταματά εύκολα— πρέπει να ερεθιστεί. Ας ερεθίσουμε λοιπόν τον Δον Μανουέλ:

— Θα δούμε την Κάρμεν;

— Ποιαν Κάρμεν; μου απαντάει νευριασμένος. Αυτήν που χόρευε με μπολερό, με κοντό φουστάνι, με καστανιέτες, μ' ένα ρόδο αιματωμένο στα μαλλιά; Αυτήν που ξετρέλαινε τους ξαδιάντροπους τουρίστες; Αυτά πάνε! Η Κάρμεν τώρα έγινε δασκάλα, δουλεύει εργάτρια, φωνάζει για ψήφο!

— Κι ο Δον Κιχώτης;

— Μηχανικός.

— Δεν είναι αιώνιος;

— Είναι. Μα αλλάζει. Τότε ήταν ιππότης. Διάβαζε παλιές φυλλάδες, έπαιρνε ένα σκουριασμένο σπαθί, έβαζε κάσκα ένα λεγένι μπαρμπέρη, καβαλίκευε ένα παλιάλογο και πήγαινε να σώσει τον κόσμο. Τώρα είναι μηχανικός. Σπούδασε στο Πολυτεχνείο, πήρε δίπλωμα, εξασκεί το επάγγελμά του. Βλέπει ανεμόμυλους και τους γκρεμίζει—με φουρνέλα. Χτίζει ατμόμυλους, φκιάνει δρόμους, γιοφύρια, σιδηροδρομικούς σταθμούς, αεροδρόμια. Είναι μοντέρνος. Καβαλικεύει ατμομηχανές, αυτοκίνητα, αεροπλάνα. Ο Αχαμνόντας πέθανε. Βρίσκεται πια στον κάλαθο των αχρήστων του Παραδείσου.

— Ο Δον Κιχώτης έβαλε γνώση! Τι αξία έχει λοιπόν πια;

— Βέβαια, δεν είναι πια θεαματικός, κι οι τουρίστες που έρχονται να τον δουν χάνουν τα έξοδά τους. Μα η Ισπανία δεν είναι θεατρική σκηνοθεσία, μήτε εμείς κομπάρσοι με μεσαιωνικά κοστούμια. Είμαστε ζωντανοί, μοντέρνοι. Μοντέρνα λοιπόν κι η ψυχή μας, ο Δον Κιχώτης. Τι ήταν ο Δον Κιχώτης; Ένας ήρωας, που κίνησε να σώσει τον κόσμο αρματωμένος με παμπάλαια όπλα: σκουτάρια και περικεφαλαίες,

την εποχή που είχαν κιάλας εφευρεθεί τα πρώτα τουφέκια και τα κανόνια· ιδανικά και φαντασία, την εποχή που όλα αυτά είχαν χρεοκοπήσει και βασίλευαν το συμφέρο, η αρπαγή, η απληστία. Τώρα όμως ο Δον Κιχώτης έβαλε γνώση. Έγινε πραχτικός. Φοράει χοντρά αμερικάνικα γυαλιά, πλατιά άνετα παπούτσια, μαλακό κολάρο. Πιστεύει στη μηχανή, στην ύλη, στην επιτυχία και στις γρήγορες ηδονές. Ανακατεύεται στην πολιτική, κηρύχνει λαϊκές ελευθερίες, είναι φιλεργατικός, πασιφίστας, λίγο σοσιαλιστής θυσιάζει για τα ιδανικά του τα πάντα –τα πάντα εξόν από το συμφέρο του. Πολύ σωστά. Αλλιώς θα καταντούσε πάλι ο παλιός, απροσάρμοστος, περιπλανώμενος φασαρίας!

— Κι η Δουλσινέα;

— Άλλαξε κι αυτή. Κατέβηκε από τα σύννεφα της φαντασίας, ανέβηκε από το ταπεινό χωριό της. Ζει τώρα στη Μαδρίτη, παντρεύτηκε τον μοντέρνο Δον Κιχώτη, έγινε νοικοκυρά. Μαγερεύει, πλένει, καθαρίζει, κάνει παιδιά. Άλλαξε κι όνομα.

— Πώς τη λένε τώρα;

— Δημοκρατία.

Κοίταζα τα δέντρα, τα χώματα. Μικροί σταθμοί, φωνές ξαφνικές, γυναίκες με λοήσιμους μποξάδες, γέροι πελεκημένοι, θαρρείς, σε ροζιάρικο ξύλο ελιάς. Τραχύτατη είναι εδώ η ζωή, όλο τούτο το χώμα είναι ζυμωμένο με ιδρώτα και δάκρυα. Στράφηκα στο φίλο μου:

— Ζήτω λοιπόν ο Δον Σάντσος!

— Εδώ είναι το μεγάλο λάθος όλων των ξένων. Κιχώτης και Σάντσος είναι ένα. Οι δύο μαζί αποτελούν τη μια, ενιαία ψυχή της Ισπανίας. Ο Θεοβάντες μοίρασε την ψυχή μας

σε δυο για να τη δούμε καλύτερα. Η ισπανική ψυχή είναι πλούσια μονάδα γιατί στο ξερό, σκληρό μας τσόφλι αγκαλιάζονται, σα διδυμάρια μύγδαλα, δύο αντίθετες δυνάμεις. Ο ίδιος άνθρωπος ξέρει πως Δουλσινέα δεν υπάρχει παρά μονάχα μέσα του. Ξέρει πως δικαιοσύνη, ελευτερία, ιδανικό υπάρχουν μονάχα μέσα του. Μα συλλογάται: “Άραγε, ότι υπάρχει μέσα μας μην είναι το μόνο αληθινό; Η μόνη πραγματικότητα; Μήπως όλα αυτά που βλέπει κι αγγίζει ο πραχτικός άνθρωπος είναι απάτη κι όνειρο;” “Μονάχα η μέσα μας επιθυμία είναι αλήθεια και ζωή!” φωνάζει η μια κορφή της ισπανικής ψυχής – ο Δον Κιχώτης. “Μονάχα ότι βλέπουμε κι αγγίζουμε είναι αλήθεια, και ζωή!” φωνάζει η άλλη κορφή της Ισπανικής ψυχής – ο Σάντσος. “Αυτά που λες εσύ, αφεντικό, είναι παλάβρες!”

»Να το αληθινό βαθύ δράμα του Δον Κιχώτη, δηλαδή, της Ισπανίας. Η ισπανική ψυχή είναι Κιχωτοσάντσος ή Σαντσοκιχώτης, ανάλογα με την εποχή. Πότε επικρατεί το ένα αιώνιο στοιχείο, πότε το άλλο. Μα πάντα μάχονται κι υποφέρουν μαζί. Μην ξαφνιαστείς από τους ουρανοξύστες που θα δεις στη Μαδρίτη. Μήτε από τις οικονομικές και πολιτικές μας έγνοιες. Πίσω από τη συγχρονισμένη τούτη χοντρή σάντσουκη όψη ξεπροβαίνει, φτάνει να ξέρεις να δεις, το άγιο, θλιμμένο, γιομάτο λάμψη κι ανάταση πρόσωπο του μεγάλου πάτρωνα της Ισπανίας Δον Κιχώτη. Κι εγώ ακόμα ο πεζός άνθρωπος, ο μηχανικός, ο μοντέρνος, βλέπεις; Έξυσες λίγο τον Σάντσο και πετάχτηκε από μέσα μου ο Δον Κιχώτης...

— Δε μίλησα. Θυμόμουν το σοφό μουσουλμάνο μαθηματικό και ποιητή, τον Αμπού Αλή, τον ακατάπαυτα ερωτεμένο. Όλες οι γυναίκες τού άρεσαν ίσια και δεν μπορούσε να πάρει

μιαν απόφαση και να διαλέξει: «Όλες οι γυναίκες, γράφει σ' ένα του τραγούδι, σχηματίζουν κύκλο τρογύρα μου. Η καρδιά μου είναι το κέντρο, κι από κει δοξαρεύονται, πάντα ισιομακρες, οι αχτίδες του έρωτά μου».

Όμοια κι η καρδιά του ελεύτερου στοχαστή: Όλες οι όψεις του στοχασμού του είναι ίσια αγαπημένες, προσωπίδες θλιμμένες ή χαρούμενες της ίδιας λαχτάρας.

Μιράντα

Ήσυχος, λασπερός, ο Έβρος κυλάει στον έρημο αγέλαστο κάμφο. Χώματα γκριζα, ξεφυλλισμένα δέντρα, κανένα πουλί, μήτε χαρούμενο χρώμα· καμιά συγκατάβαση στη ρομαντική σουσουράδα καρδιά του ανθρώπου. Αυστηρό τοπίο, ακατάδεχτο. Η μια όψη, η αγέλαστη, της Ισπανίας. Πιο κάτω, στα ηλιολουσμένα ακρογιάλια της Μεσόγειος ή στους ανατολίτικους κήπους της Ανταλουσίας, θα χαρούμε το άλλο πρόσωπο, το γελαστό, της Ισπανίας.

Στους όχτους του Έβρου στριγμώνουνται τα φτωχόσπιτα της Μιράντας. Δρομάκια ακάθαρτα, πρωτόγονα κάρρα που κουβαλούν κοπριά, άντρες με τραχιά χαρακτηριστικά, γυναίκες ταγαριασμένες. Περνώ τα στενοσόκακα, κοιτάζω με αργόσερτο μάτι, καλωσορίζω κι αποχαιρετώ τ' άθλια χαμόσπιτα, τα ξερά δέντρα, τα σκονισμένα παραθύρια. Άξαφνα μια μικρούλα εκκλησιά του Αγίου Νικολάου κάνει την καρδιά μου να χτυπήσει. Ήταν μια φορά αραβίτικο τζαμί· σίγουρα θα 'χε εδώ μπροστά του μιαν αυλή κι ένα μικρό σιντριβάνι και πράσινα δέντρα. Μπορεί και να 'χε και μια ρίζα γιασεμί

και δύο τρία ζευγάρια περιστέρια. Ήρθε ο καλόγερος και τα 'δωξε. Ο κουμπές, η χαριτωμένη καμπύλη που ανέβηκε από τη γης και ξαναπέφτει στη γης, έγινε ασκητικό γοτθικό τόξο με πέτρινα δέντρα, πέτρινα λουλούδια και πέτρινα περιστέρια. Η σαΐτα έφυγε από τη γης, χιμάει στον ουρανό και δε θέλει πια να ξαναγυρίσει.

Τρογυρίζω τη μικρήν εκκλησούλα και χαίρουμε που η καρδιά μου δεν μπορεί να διαλέξει. Καλή 'ναι η ανέλπιδη, δονκιχωτική έφοδος να κυριέψουμε τον ουρανό, κι ας είναι κι άδειος καλό 'ναι και να στρατοπεδέψουμε για πάντα στην πράσινη γης. Διακρίνω στους τοίχους σκαλίσματα φαγωμένα από τον καιρό, σβέλτο, δυνατό γοτθικό τόξο είναι η πόρτα, τα παράθυρα χωρίζονται στη μέση με κολονίτσες. Η κορφή κάθε κολονίτσας είναι ένα κεφάλι αγίου. Ένα από τα κεφάλια έχει καταπληχτικιάν εκφραστική δύναμη: χοντρά ζυγωματικά, μέτωπο, μάγουλα, πηγούνι, κομμένα σε πλατιά επίπεδα, τα βλέφαρα χοντρά, χαμηλωμένα, τα χείλια όλο πάθος και πίκρα. Μάσκα αφρικανική.

Η καρδιά μου χτύπησε δυνατά. Στάθηκα. Τούτη είναι η γοιά γιαγιά μας, η Αφρική, η ζεστή, σκοτεινή, γιομάτη παχιόφυλλα δέντρα και λιμασμένα θεριά γης των προγόνων. Πώς τινάχτηκε έτσι μπροστά μου ξαφνικά, στο τόσο βόρειο αυτό ισπανικό παλιοχώρι, η άγρια χοντροχείλα μάσκα της Αφρικής! Κάποιος νέγρος εξωμότης θα τη σκάλισε, ο νους του κίνησε να πελεκήσει έναν ασκητή της χριστιανοσύνης, μα οι πρόγονοι μέσα του αντιστέκονταν και του οδηγούσαν το χέρι.

Κι έτσι, μέσα στα σπλάχνα της στεγνής ενάρετης εκκλησιάς σφηνώθηκε η γαυριασμένη τούτη όλο λαχτάρες και σάρκινη δίψα νέγρικη μάσκα. Μια στιγμή η εκκλησιά κουνήθηκε,

Ξάχνισε κι έσβησε στο χλομό χινοπωριάτικον ήλιο. Ένα δάσο απλώθηκε μπροστά στην καρδιά μου, γιομάτο θεριά και πουλιά πολύχρωμα και πεινασμένους ανήλεους θεούς που σκαρφαλώνουν και καθίζουν στα πιο αφηλά δέντρα και γελούνε... Δουλεύουν ολημέρα οι άνθρωποι στον ήλιο, και μόλις πέσει ο ήλιος όλη η γης αντιλαλάει από νταούλια, από χορούς άγριους κι από σκληριές γυναικών που κυνηγιούνται. Οι άνθρωποι μιλούν με τους θεούς, με τα ζα, με τα νερά, με τα φίδια... Όλος ο κόσμος είναι ένα δράμα πηχτό, πολύχρωμο, μέθη ιερή ξεβιδώνει τα μελίγγια, το τραγούδι ανεβαίνει ηρωικό, χωρίς μάταια στολίδια, σκληρό και λιγόλογο.

Σαν τη μικρή δαιμονικιά χορεύτρα κάποιου αφρικάνικου τραγουδιού, σαν την Μπάνα Μπαϊντα, είναι η ψυχή του ανθρώπου:

«Μια γυναίκα γέννησε στην έρημο, κάτω από ένα δέντρο. Το παιδί ήταν θηλυκό. Έβρεχε. Έβρεχε απάνω από τη μάνα κι από το παιδί. Η μάνα πέθανε. Έβρεχε. Έβρεχε απάνω από το παιδί οληνύχτα, ως τα ξημερώματα. Το παιδί κείτονταν κάτω από το δέντρο. Τρία χρόνια κείτονταν το παιδί κάτω από το δέντρο. Αξαφνα ανατινάχτηκε. Σηκώθηκε. Αρχισε να τραγουδάει: “Είμαι μια γυναίκα που όλοι την αγαπούν. Είμαι μια γυναίκα που ο δαίμονας την αγαπάει. Είμαι μια γυναίκα που ο Θεός την αγαπάει. Είμαι μια γυναίκα που οι άνθρωποι την αγαπούν. Τ’ όνομά μου είναι Μπάνα Μπαϊντα!” Η κοπέλα πήρε το δρόμο, έφτασε σε μιαν πολιτεία. Αρχισε να τραγουδάει. Όλοι φώναξαν: “Τέτοιο τραγούδι δεν ακούσαμε ποτέ μας!” Τρεις φορές χόρευε ακόμα τη νύχτα εκείνη η Μπάνα Μπαϊντα. Ξάφνου έσυρε μεγάλη φωνή κι έπεσε στο ταυρίσιο τομάρι νεκρή».

Τούτη η φιλήδονη πικραμένη μάσκα της εκκλησιάς βλέπει, αιώνες τώρα, την Μπάννα Μπαϊντα να χορεύει. Βλέπει ότι κι η μικρή καρδιά μου μερόνυχτα θωράει και δεν αποχορταίνεται – τη λιγόχρονη χορεύτρα, τη ζωή, την πίκρα, τη γλύκα και την αγιάτρευτη ματαιότητα.

Με πόνο ξεκόμισα από τη μάσκα τούτη. Ποτέ πια δε θα την ξαναδώ. Μα χάρηκα που ξαφνικά έτσι, σε μιαν έρημη πεδιάδα της Καστίλιας, την είδα κι άφησα απάνω στα χοντρά της τα χείλια μιαν αόρατη σταλαγματιάν αίμα.

Πάω κι έρχομαι στα στενά δρομάκια. Ένας γέρος χωριάτης ξεφορτώνει το κάρο του. Δεμάτια άχερα, κι η γριά στο κατώφλι τού ανοίγει τα δυο φύλλα της πόρτας. Το φόρτωμα είναι βαρύ, ο γέρος τρεκλίζει, τρέχω και τον βοηθώ. Πιάνουμε κουβέντα:

– Πώς τα περνάς, μπάριμπα, τώρα με τη Δημοκρατία;

Ο γέρος σηκώνει τους σκελεθρωμένους ώμους:

– Όπως πάντα. Φτώχεια...

– Πείνα;

– Και βέβαια! Δε μας βλέπεις; Πετοσί και κόκαλο! Να, κοίταξε τη γριά μου. Σκιάχτρο. Σκουπόξυλο.

Η γριά γέλασε:

– Καλύτερα έτσι, παιδί μου! Αμ' τι; Να θρέφω κρέας για τα σκουλήκια; Τα ψαχνά, όσα βρουν, είναι δικά τους. Τα κόκαλα είναι δικά μου. Δε θα μου τα φαν. Και χίλια χρόνια μπορώ να βαστάξω!

Ο γέρος σκούντηξε τη γριά του:

– Έλα, τώρα, Τερεζίνα μου, άσε τις κουβέντες. Βόηθα!

Η γριά αγκάλιασε βίαια το δεμάτι τ' άχερα –έτσι κάποτε θ' αγκάλιαζε τον άντρα της τούτον– έκαμε δύο βήματα στην αυλή. Στράφηκε γελαστή:

— Από πού είσαι, καμπαλιέρο;

— Από πολύ μακριά!

— Και τι ήρθες να κάμεις εδώ;

— Να δω!

— Τι να δεις, χριστιανέ μου; Δεν κάθιζες στον τόπο σου;

Παντού τα ίδια... Τι να τα κάνεις; Καμίαν αξία δεν έχουν.
Όλα είναι του Χάρου!

Όλα είναι του Χάρου! Νάντα! Νάντα! Τίποτα! Τίποτα!
Η πιο βαθιά, η πιο χαρακτηριστική κραυγή της ισπανικής
ψυχής. Η συναίσθηση του Τίποτα. Όνειρο η ζωή. Από τον πιο
ταπεινό χωριάτη ίσαμε τον Καλδερόν και τον Θεοβάντες, η
βαθιά, η τραγική πίστη πως όνειρο είναι η ζωή. «*Ας νειρευό-
μαστε, ψυχή μου, ας νειρευόμαστε...*»

Ο Ισπανός –εξόν απ’ τις στιγμές της απότομης μανιακής
ενέργειας– κοιτάζει το θέαμα του κόσμου με ανατολίτικη
ματιά. Ο χωριάτης αποχαιρετάει τους δικούς του, ανεβαίνει
στο τρένο, για να μπαρκάρει ίσως για την Αμερική, κοιτάζει
από το παράθυρο του τρένου τους δικούς του και λέει κουνώ-
ντας το κεφάλι: «Πόσο μακριά είναι κίολα! Πόσο μακριά!» Οι
γονείς του, τα παιδιά του, οι φίλοι του, το χωριό όπου γεννήθη-
κε, του φαίνονται κίολας χαμένα μέσα στην θαμπήν ομίχλη
της ανάμνησης. Η πραγματικότητα αραιώνεται στο νου του,
λαγαρίζεται, κυματίζει πολύχρωμη, μακρινή, μυστηριώδικη,
σαν όνειρο.

Πολλές αρετές του Ισπανού πηγάζουν από την παθητική
αυτήν ενατένιση της πραγματικότητας. Και πρώτα πρώτα: το
βαθύ πανανθρώπινο αίστημά του. Όσο πιο οραματιστής είναι
ο Ισπανός, τόσο περισσότερο ζει ως προσωπική, ως δική του,
τη μοίρα της ανθρωπότητας όλης. Η περιπέτεια του κόσμου

γίνεται δική του, ατομική περιπέτεια. Ο Ισπανός συγγενεύει εδώ βαθιά με την ψυχή του Ρούσου: η ίδια ικανότητα να νιώσει, να συμπαθήσει, να ταυτιστεί. «Ναι, ναι, νειρεύομαι – λέει ο Καλδερόν στο δράμα του. *Η ζωή είναι όνειρο – ονειρεύομαι και θέλω να κάνω το καλό. Γιατί η καλή πράξη δε χάνεται μήτε στ' όνειρο...*»

Έπειτα, άλλη αρετή του Ισπανού που πηγάζει από το ψυχανέμισμά του πως η πραγματικότητα όλη –φράδι και στημόνι– είναι όνειρο: η στωικότητά του. Το θέαμα της ματαιότητας της ζωής, η υπόνοια πως όλα είναι όνειρο, του δίνει ηρωική αντοχή, ένα ήσυχο χαμόγελο, μιαν εγκαρτέση υπερήφανη κι αμίλητη. Ο Ισπανός δεν είναι μελοδραματικός, δεν κλαίγεται, δε φωνάζει. Δεν καταδέχεται να ξεπέσει σε μάταια παράπονα. Όπως όταν βλέπουμε όνειρο κακό και νιώθουμε μέσα στον ύπνο μας πως είναι όνειρο κι αντρείευσμαστε και δε μας νοιάζει, όμοια κι ο Ισπανός σα να 'νιωσε, ζώντας ακόμα, τι είναι η ζωή –όνειρο και θα σβήσει–, αντρείεύεται στις συφορές και δεν ξεπέφτει.

Αρμονισμένη με την τέτοια ψυχή του Ισπανού είναι κι η σκέψη του. Ο Ισπανός ατενίζει τη ζωή, την εξωτερική κι εσωτερική του, και περιμένει να ξεσκεπαστεί μόνη της η ιδέα. Έχει οξύτατη τη διαίστηση, όχι την κριτική. Μπορεί να κάμει σύνθεση –και την κάνει με μεγάλη χαρά, σα να 'ταν μονάχα αυτή αντάξια το– δύσκολα όμως και με δυσφορία επιχειρεί κριτική ανάλυση. Η ψυχική ιδιοσυγκρασία του Ισπανού είναι εξαιρετικά εκλεχτή: μα λείπει η μέθοδος, η τεχνική, το υπομονετικό, μικρόλογο δούλεμα. «Ο Ισπανός, λέει κάποια καστιλιάνικη παροιμία, καλπάζει σαν άλογο ή στέκεται ακίνητος σα μουλάρι». Του είναι πολύ αντιπαθητικό, αντίθετο στη φύση του, να προχωράει με ήσυχο κανονικό βήμα.